

بن عبدالله الحموی (م. ۲۶ق)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ موسوعة العتبات المقدسه: جعفر خلیلی، بیروت، الاعلمی، ۱۴۰۷ق؛ موسوعة مرآة الحرمین الشریفین: ایوب صبری باشا (م. ۲۹۰ق)، القاہرہ، دار الأفاق العربیہ، ۱۴۲۴ق؛ وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی: علی بن عبدالله السمهودی (م. ۹۱۱ق)، به کوشش محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیہ، ۲۰۰۶م.

علی احمدی میرآقا

چاه عجول: از چاه‌های کهن مکه، حفر شده

توسط قُصی بن کلاب

واژه عجول بر وزن فَعُول از «ع-ج-ل» به معنای تندی و سرعت است، اما وجه نامگذاری این چاه به عجول، بازگو نشده است.^۱ چاه عجول از قدیمی‌ترین چاه‌های مکه در نزدیکی مسجدالحرام است.^۲ محل چاه عجول، در باب الحزوره (باب الوداع) مسجدالحرام، در مکانی بوده که رواق فعلی مسجدالحرام (در سده ۱۴ق.) در امتداد آن قرار دارد.^۳ در توصیف دیگری، چاه عجول را در رواق خانه ام هانی^۴ دانسته‌اند. در عین حال

۱. نک: مراد اطلاع، ج ۲، ص ۹۲۲؛ العقد الثمین، ج ۱، ص ۷.

۲. نک: الاماکن، ص ۸۷؛ اخبار مکه، الفاکهی، ج ۴، ص ۹۷.

۳. التاريخ القويم، ج ۲، ص ۲۰؛ ج ۳، ص ۲۴؛ تاریخ مکه، ص ۵۰.

چون محل دقیق خانه ام هانی واقع در سمت باب الوداع، مشخص نیست^۴، موقعیت چاه عجول هم دانسته نیست.

گاه چاه عجول را نخستین چاه حفر شده در مکه^۵ یا نزدیک‌ترین چاه به مکه^۶ یا نخستین چاه حفر شده توسط قریش^۷ معرفی کرده‌اند که منظور، نخستین چاه حفر شده در محدوده حرم است؛ زیرا پیش از چاه عجول، چاه‌های حفر شده، در خارج از حرم قرار داشته‌اند.^۸

گرچه تاریخ حفر چاه مشخص نیست، اما بر اساس گزارش‌ها، بعد از انهدام چاه زمزم از سوی جرهمیان تا مدت‌ها در محدوده حرم چاهی ساخته نشده بود و آوردن آب به منطقه حرم، با سختی و رنج بسیار همراه بود. قصی برای رفع کمبود آب، به خصوص برای سقای حاجیان، مشک‌های آب را از خارج حرم، بار شتران کرده و میان حاجیان توزیع می‌کرد. او سپس حوضچه‌ای از پوست، به منظور ذخیره آب، در پایین کعبه ساخت.^۹

۴. التاريخ القويم، ج ۱، ص ۳۵۹-۳۶۰.

۵. تاريخ مكة المشرفة، ج ۱، ص ۶۷.

۶. معجم البلدان، ج ۴، ص ۸۸.

۷. موسوعة العتبات المقدسه، ج ۲، ص ۷۲.

۸. نک: فتوح البلدان، ص ۵۶.

۹. اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۱۱۲؛ اخبار مکه، الفاکهی، ج ۴، ص ۹۷.

محل چاه عجول، در توسعه اول مسجد الحرام (۱۶۱ق.) در عهد مهدی عباسی، به مسجد افزوده شد.^۷ در توسعه دوم (۱۶۷ق.)، به فرمان مهدی عباسی، چاه باب البقالین را در محل چاه عجول، داخل مسجد الحرام، حفر کردند.^۸ برخی گزارش‌ها حاکی است که این چاه تا روزگار معاصر وجود داشته است.^۹

منابع

اخبار مکه فی قدیم الدهر و حدیثه: محمد بن اسحاق الفاکهی (م. ۲۷۵ق.)، به کوشش عبدالملک بن عبدالله بن دهیش، بیروت، دار خضر، ۱۴۱۴ق؛ اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار: محمد بن عبدالله الازرقی (م. ۲۴۸ق.)، به کوشش رشدی الصالح ملحس، مکه، دار الثقافة، ۱۴۱۵ق؛ الاماکن او ما اتفق لفظه و افترق مسماه من الامکنه: محمد بن موسی الحازمی (م. ۵۸۴ق.)، به کوشش حمد الجاسر، بی‌نا، بی‌تا؛ تاریخ القویم: محمد طاهر الکردی، به کوشش عبدالملک بن عبدالله بن دهیش، بیروت، دار خضر، ۱۴۲۰ق؛ تاریخ مکه المشرفة و المسجد الحرام و المدینة الشریفة و القبر الشریف: محمد بن الضیاء (م. ۸۵۴ق.)، به کوشش العدوی، مکه، مکتبة التجارية مصطفی احمد الباز، ۱۴۱۶ق؛ تاریخ مکه، دراسات فی

سپس آن را در محل خانه ام هانی توسعه داد و چاه عجول را از آن حفر کرد.^۱

در برخی منابع، حفر چاه عجول به عبدشمس نسبت داده شده^۲ که ظاهراً این نسبت، از تحریف در جابه‌جایی اطلاعات (بیشتر در گزارش البکری)^۳ ناشی شده است؛ زیرا عبدشمس تنها چاه خُم (خمی) را در زمانی متأخر از چاه عجول، حفر کرده است.

مردم نزد چاه عجول و حوضچه آمده و ضمن نوشیدن آب گوارا به رجزخوانی می‌پرداخته‌اند.^۴

در اشعاری که در اینجا خوانده می‌شد از چاه عجول و قصی به نیکی یاد می‌گردید.^۵ این چاه در زمان خود قصی به خوبی مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌گرفت. اما بعد از او، در دوران زعامت عبدمناف، با افتادن مردی از نصر بن معاویه یا بنی جعیل در چاه، از کار آبی افتاد.^۶

۱. معجم البلدان، ج ۴، ص ۸۷.

۲. مراد الاطلاع، ج ۲، ص ۹۲۲.

۳. معجم ما استعجم، ج ۲، ص ۵۱۰؛ قس: الاماکن، ص ۸۷.

۴. اخبار مکه، الازرقی، ج ۱، ص ۱۱۳؛ تاریخ القویم، ج ۲، ص ۲۰؛ تاریخ مکه المشرفة، ج ۱، ص ۶۷.

۵. نک: فتوح البلدان، ص ۵۶؛ مراد الاطلاع، ج ۲، ص ۹۲۲.

«پاورقی»؛ العقد الثمین، ج ۱، ص ۷.

۶. نک: معجم البلدان، ج ۴، ص ۸۸؛ فتوح البلدان، ص ۵۶؛

مراد الاطلاع، ج ۲، ص ۹۲۲.

۷. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۱، ص ۱۷۳.

۸. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۳، ص ۲۷۱.

۹. اخبار مکه، الفاکهی، ج ۴، ص ۹۸، «پاورقی».

السياسة و العلم و الاجتماع و العمران: احمد السباعي (م. ۱۴۰۴ق.)، مكة، مطبوعات نادى مكة الثقافى، ۱۴۰۴ق؛ العقد الثمين فى تاريخ البلد الامين: محمد بن احمد التقى الفاسى (م. ۸۳۲ق.) به كوشش محمد عبدالقادر عطا، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۹ق؛ فتوح البلدان: احمد بن يحيى البلاذرى (م. ۲۷۹ق.)، تصحيح صلاح الدين منجد، قاهره، مكتبة النهضة المصريه، ۱۹۵۷م؛ مراد الاطلاع على اسماء الامكنه و البقاع: و هو مختصر معجم البلدان لياقوت: صفى الدين عبدالمومن بن عبدالحق (م. ۷۳۹ق.)، به كوشش على محمد البجاوى، بيروت، دار الجيل، ۱۴۱۲ق؛ معجم البلدان: ياقوت بن عبدالله الحموى (م. ۶۲۶ق.)، بيروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ معجم ما استعجم من اسماء السبلاد و المواضع: عبدالله بن عبدالعزيز البكرى (م. ۴۸۷ق.)، به كوشش السقاء، بيروت، عالم الكتب، ۱۴۰۳ق؛ موعود العتبات المقدسه، جعفر خليلى، بيروت، الاعلمى، ۱۴۰۷ق.

على احمدى ميرآقا

چاه عسيلة: چاهى در قسمت شمالى مكة

چاه عسيلة در قسمت شمالى مكة و در فاصله ميان چاه ميمون بن حصرمى و نشانه‌هاىي كه به عنوان حدّ حرم مكة (انصاب الحرم) در جاده وادى نخله نصب شده‌اند، قرار دارد. از مجموع ۱۵ چاهى كه در اين محدوده قرار دارند، چهار حلقه، به نام عسيلة،

مشهورند. چهارمين چاه از چاه‌هاى عسيلة، پس از آن كه فراموش شده و از بين رفته بود، در سال ۷۹۲ق. توسط برخى از امرأى فاطمى مصر، بازسازى شد.^۱

تجيبى آب چاه عسيلة را گوارا و شيرين ترين آب اطراف مكة دانسته است.^۲ چاهى در جده نيز به همين نام موجود است.^۳

منابع

التاريخ القويم لمكة و بيت الله الكريم: محمد طاهر الكردى (م. ۱۴۰۰ق.)، تصحيح عبدالملك بن عبدالله ابن دهيش، بيروت، دار خضر، ۱۴۲۰ق؛ تاريخ مكة المشرفة و المسجد الحرام و المدينة المشرفة و القبر الشريف: محمد بن احمد ابن ضياء (م. ۸۵۴ق.)، مكة مكرمه، مكتبة التجاربه المصطفى احمد الباز، ۱۴۱۶ق؛ الرحلات المغربيه و الاندلسيه: عواطف محمد يوسف، رياض، مكتبة الملك الوطنيه، ۱۴۱۷ق؛ الزهور المقتطفه من تاريخ مكة المشرفة: محمد بن احمد الفاسى (م. ۸۳۲ق.)، محقق و مصحح مصطفى محمد حسين ذهبى، رياض، مكتبة نزار مصطفى الباز، ۱۴۱۸ق.

سيد على خيرخواه علوى

۱. الزهور المقتطفه، ص ۱۲۹؛ تاريخ مكة المشرفة، ج ۱، ص ۲۰۹.

۲. الرحلات المغربيه، ص ۴۱۹.

۳. التاريخ القويم، ج ۶ ص ۳۲۵.